

SZOCIOLÓGIA EGY EREDMÉNYES ÉVSZÁZAD UTÁN ÉS EGY EREDMÉNYES ÉVSZÁZAD ELŐTT?

Replika Némedi Dénes tanulmányához

Némedi Dénes tanulmányának középpontjában az elmúlt évszázad pozitív mérlege után a szociológia jövőbeni fejlődésének kérdése áll. Erre a kérdésre létezik már a szakirodalomban néhány óvatos válasz, idéz is érveket ellene és mellette, de végül (még ha csak lábjegyzetben is, gyakran csupán utalva rá) inkább pesszimista hangot üt meg. Kissé differenciáltabb Saád József, Somlai Péter és Lakatos László állásfoglalása, akik a jövőbeni fejlődés lehetséges pozitív aspektusait is hangsúlyozzák. Azt gondolhatnánk, hogy ezekben a hozzászólásokban már mindent elmondtak a témával kapcsolatban, amit csak lehetett. Miért van szükség még egy hozzászólásra? Valójában tényleg sok fontos gondolatot megfogalmaztak már, mégis úgy gondolom, hogy néhány kimaradt, és van olyan is az érvek között, amely nem maradhat ellenvetés nélkül. Különösen a hozzászólásokban előforduló általánosításokat nem lehet elfogadni.

A vitaindítóban és az azt követő hozzászólásokban a szociológia állítólag világszerte tapasztalható általános fejlődését hangsúlyozzák, ami véleményem szerint nincs így. Hozzászólásomban nyugat-európai országok példájával fogok érvelni. Természetesen ezeken az országokon belül is bizonyos különbséget kell tenni, tekintetbe véve a fejlődési szintet és a szociológia helyzetét.

Szembetűnő, hogy a természettudományok, az orvos- és műszaki tudományok képviselői nem vetették fel tudományuk jövőjének kérdését az ezredforduló alkalmából. Számukra világos, hogy az ezredforduló nem okoz különösebb törést, és a jövőbeni fejlődés – sikerekkel és kudarcokkal kísérve – ugyanúgy folytatódik, mint eddig. Ezt a kérdést a rokontudományok, a pszichológia, a jog- és a közgazdaságtudomány – hogy csak néhány példát említsek – képviselői sem tették fel, nem beszélve a jövőt illető aggodalmakról. Ez a kérdés nyilvánvalóan csak néhány szociológus (örökös) kétségeinek eredménye. A vélt krízis és a szociológia feltételezett alkonya már a 20. század kezdete óta mindig újra és újra terítékre kerül, sőt a második világháborút követően, a hetvenes években és napjainkban még gyakrabban. Vajon ez a kérdésfeltevés teljesen felesleges lenne? Egészében véve nem, akkor sem, ha ez a kérdés csak spekulatív módon válaszolható meg.

Némedi a szociológia elmúlt évszázadbéli fejlődését – másokhoz hasonlóan – teljesen sikeresnek itéli. Ennek kritériumaként többek között a szociológia intézményesítésének önálló oktatási és kutatási területként elért fokát, a szociológia professzionalizálódását (olyan tudósok, tanítók és kutatók számát, akik szociológiával keresik meg kenyerüket), a publikációk számát, a szakmai lapok számát, a szociológia szellemi termékeinek egy intellektuális rétegben elért sikerét és a nagy társadalmi elméletek fejlődését említi meg.

Némedi a szociológia 21. századi fejlődése vagy sikertelensége szempontjából három fejlődési irányt tart különösen fontosnak: az egyetem (és tágabban a tudományos

mező) átalakulását, a társadalom, mint sajátos létszféra kérdéssé válását, a klasszikus értelmiség „széttagolódását”. A szociológia fejlődése szempontjából ezeken a területeken várható változások biztosan nagyon fontosak, azonban vannak még mások is, amelyeket Némédi nem említett és a hozzászólók is csak érintették. De mielőtt ezekre rátérnék, néhány megjegyzés a Némédi által tárgyalt fejlődési irányokhoz:

1.) Némédi a szociológia mint önálló főiskolai és egyetemi szak fejlődését problémának látja (feszültségforrásokról beszél). Az egyetemi szak és a kutatás vélt eltávolodása egymástól a szociológiai kutatások egyetemen kívüli kutató intézetekbe való áthelyeződésének a következménye. A kérdés csak az, hogy létezett-e valaha az egyetemi szak és a kutatás egysége (akár a szociológiában is)? A második kérdés pedig az, hogy ezt illetően nem volt-e jelentős különbség az elmúlt évszázad során az egyes országok között. Szerintem volt és valószínűleg lesz is. Ismert tény, hogy például az egykori szocialista országokban a kutatás egyre inkább a nem-egyetemi intézményekre szorítkozott. Ez nem érvényes – korlátozásokkal persze – többek között a francia, az angol és a német szociológia fejlődésére. Németországban például minden egyetemi oktató – csakúgy mint korábban – *köteles* oktatási és kutatási feladatokat egyaránt el látni, és a kutatáshoz megkapja a szükséges anyagi és infrastrukturális támogatást. A német egyetem (továbbra is) a tanítás és a kutatás intézménye.

Némédi aggodalommal szemléli, hogy a szociológiai képzésből nem egy kenyeret adó szakma, hanem egy általánosan tájékoztató tudomány lett. Ebben látja a feszültség forrását, mert a szociológiával szemben egymásnak ellentmondó elvárásokat fogalmaznak meg azok a hallgatók, akik a szociológiát egyrészt szakmaként kívánják üzni, másrészt azok a hallgatók, akik a szociológiát csak tájékozódási területnek tekintik. Habár ez a megfigyelés teljességgel helytálló, különbséget kell tenni az Amerikai Egyesült Államok és Európa között, továbbá Európán belül is az egyes országok között. Európa több országában (például Hollandiában, Svédországban és Németországban) a szociológia önálló diplomát adó egyetemi szakká vált (hasonlóan, mint korábban a természet- és műszaki tudományok), más országokban (például Svájcban, Angliában és Olaszországban) a szociológia más egyetemi szakok keretein belül inkább úgynevezett „mellékszakként” fejlődött. Más országokban azonban a szociológia (például Angliában, Ausztriában és Németországban) önálló egyetemi szakként és mellékszakként is létezik és mint olyan, igény is van rá. Ez az országonként különböző fejlődési folyamat az Egyesült Államokban már a második világháborút követően, Hollandiában a hatvanas években, Németországban szintén a hatvanas években indult el. A szociológiai képzés differenciálódásának pozitív következményei is vannak és nem látom, hogy miért hozhatna a századforduló egy negatívan értékelendő fejlődést. Több európai országban, különösen Franciaországban, a szociológia inkább általános tájékozódási tudományként fejlődött ki. Ott éppen ez a variáció vált be, amiből nem következett az egyetemi és egyetemen kívüli szociológiai kutatás radikális szétválása.

Más kérdés az, hogy célszerű-e az egyetemi szak és a kutatás egységét illetve szétválását a szociológia sikerének vagy sikertelenségének tekinteni. *Gulbenkian*ra utalva Némédi az „advanced study center” erőteljes fejlődését látja és ezzel kapcsolatban veszélyben érzi a szociológia egyetemi tudományosságát. Attól tart, hogy ezeknek a nagy és erős kutatási központoknak az árnyékában a szociológiai képzés a középfokú oktatás színvonalára süllyed le és a regionális kutatóhelyek jelentéktelenné válnak. A kérdés csak az, hogy ténylegesen hol figyelhetők meg ezek a trendek? Az Egyesült Ál-

lamokban, Franciaországban, Németországban vagy Magyarországon? Ez a típusú fejlődés sem Franciaországban, sem Hollandiában vagy éppen Németországban nem figyelhető meg. Németországban az elmúlt 30 év során nagy intézetek jöttek létre az egyetemi kereteken kívül is, ahol intenzív szociológiai kutatást folytatnak, ilyenek például a különböző Max Planck Intézetek, a Fraunhofer Társaság intézetei, valamint az állami finanszírozású intézetek mint például a „Deutsche Jugendinstitut”. Ezen intézmények és az egyetemek között nincsen hatalmi harc vagy törés, ezek az intézmények konkurenciát jelentenek, amelyek a szociológia egyetemi szakát sokkal inkább élettel töltik meg és inspirálják mint gátolják. A szociológus diplomával rendelkező végzősöket szívesen látják és alkalmazzák ezekben az intézetekben, itt szakmai karriert csinálhatnak, és a habilitációhoz vezető úton sokan közülük jelentős kutatási tapasztalattal rendelkező, jól képzett egyetemi oktatóként újra az egyetemen landolnak. Az ilyen egyetemen kívüli kutatási egységek vezetői egyébként maguk is magasan képzett egyetemi professzorok. Hol marad hát az a fenyegető megfigyelés, amit Némedi hozzászólásában leír és ha van is ilyen néhány országban, vajon rá lehet-e húzni ezeket az általánosításokat összességében a szociológia fejlődésére? Kivetíthető-e ez a megfigyelés a szociológia fejlődésére világszerte?

Némedi további veszélyként érzékelteti – Gibbon és Mittelstrass szemüvegén keresztül, akiket itt tanúként szólaltat meg – a tudományos kutatás növekvő transzdiszciplinaritását. Azt feltételezi, hogy a transzdiszciplináris kutatás szemben áll a szociológia szakkal. Attól tart, hogy a szociológia, mint önálló szakterület, a transzdiszciplináris problémafelvetés és kutatás nyomása alatt összeomlik.

A nyugat-európai szociológia fejlődését megfigyelve, különösen Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Angliában, nem látom megalapozottnak ezt a veszélyt. Ezekben az országokban a szociológiával szemben új kihívások születtek a hetvenes évek folyamán azáltal, hogy egyre több interdiszciplináris kutatási összefüggésre kellett választ találni. Így egyre gyakrabban jöttek létre interdiszciplináris kutatási projektek, interdiszciplináris összetételű kutatócsoportok és intézetek. Ez a fejlődési folyamat a nyugat-európai országokban azonban nem ment a tiszta diszciplináris kutatás terhére. Ha a támogatott kutatási projektek számát figyelembe vesszük, nem figyelhető meg a szociológiai projektek visszaszorulása, sokkal inkább azoknak a kutatási projekteknek a megsokszorozódása, amelyek keretén belül szociológusok közösen más szakterületek képviselőivel – elsősorban közgazdászokkal, jogászokkal és pszichológusokkal – működtek együtt. Egyébként az interdiszciplináris kutatás nézetem szerint erősebb pozitív hatást gyakorol a szociológia identitásképződésére, mint a tisztán diszciplináris kutatás. Itt a szociológiának elméleteivel, módszertanával és kutatási eredményeivel versenybe kell szállnia más tudományterületekkel. Ebből a fejlődésből egyébként az egyetemi szak is profitál. Az egyetemi képzésben elvárják a hallgatóktól, hogy a tanult szakokat összefüggéseiben lássák, úgy, mintha egy egészet képezne. Tehát olyasmit várnak el a hallgatóktól, amit sok egyetemi tanár sem teljesít soha. Az interdiszciplináris kutatás az egyetemi tanárok egyre több új típusát hívja életre, akik nem aggódnak, ha arról van szó, hogy egy adott kutatási kérdést más szakterületek képviselőivel közösen oldjanak meg. Némedi ugyan nem ebben látja a fő problémát, sokkal inkább a transzdiszciplináris kutatás fejlődésében, ami véleménye szerint – ahogy már mondtam – azt a veszélyt hordozza magában, hogy felőrli a szociológia tudományterületét. Az nem is kérdéses, hogy az interdiszciplináris kutatások a

szociológia számára – és nem csak a szociológia számára – új kihívásokat jelentenek illetve fognak jelenteni. Arról, hogy a szociológia vajon megfelel-e ezeknek a kihívásoknak, csak találgatások vannak. De miért is ne? Az interdiszciplinaritás bizonyára néhány totalitás igényteliséggel fellelhető elméleti irány feladását eredményezi a szociológiában. Mint például a morális szerepre és az egyedüli felvilágosító tudományra való igényt. De ezeket az igényeket egyébként csak szociológusok egy bizonyos csoportja sajátította ki magának. Mások kezdettől fogva sokkal szerényebbek voltak, és a szociológiát más társadalomtudományok mellett létező valóság sajátos konstrukciójaként fogták fel. A valóság szociológiai konstrukciója mellett létezik a pszichológiai perspektíva, a nemzetgazdaság paradigmája, a biológia, az orvostudomány és más tudományterületek perspektívái. Összefoglalóan: a jelenlegi egyetemi és szakképzési tudományterületek struktúrája a következő néhány évtizedben néhány szempontból bizonyára változni fog. Ez a fejlődés magában foglalja a szociológia szakterületét is, lehetőség szerint néhány kedvelt paradigma elvesztésének a következményével együtt. De a kérdés az, hogy e változás vajon feltétlenül a szociológia krízisét és hanyatlását jelenti-e? Némédi tanulmányának bevezető mondataiban arra utal, hogy jelen pillanatban nem ismerjük a bekövetkező fejlődést, és jöllehet két elgondolkodtató lehetőséget nyitva hagyva, a továbbiakban azonban csak olyan tendenciákat érint, amelyek véleménye szerint aggodalomra adnak okot.

2.) A szociológiai fejlődés további veszélyét látja Némédi *Touraine* és *Bauman* elméleteire utalva a társadalmi globalizációban. Az európai illetve a világot átfogó globalizálódás következménye nyomán ezen felfogás szerint attól kell tartani, hogy a szociológia elveszíti „eredeti” kutatási tárgyát, azaz a „társadalmat”. Azt állítja, hogy a szociológia tudományos elemzései és elméleti magyarázatai kapcsán keletkezése óta a nemzetállam korlátaira fókuszál. A nemzetállam volt a szociológia koncepciója számára az egyetlen társadalmi realitás. A gazdasági, a jogi, a kulturális és a társadalmi globalizálódás eredményeként a nemzetállam határai és ezzel együtt – így az érvelés – a társadalom kontúrjai is eltűnnek. Ezzel a szociológia egyre inkább szorítóba kerül, ha például arról van szó, hogy mi definiálja a társadalmat – amelynek a szociológia tárgyát kellene képeznie. Képes lesz-e vajon a társadalmi integráció magyarázatára és a társadalom funkciójára irányuló kérdésfelvetéseket értelmes megindokolására? Ami a társadalmi kérdést illeti, alkalmas marad-e értelmes kérdésfeltevésre és ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására?

A szociológiai vitákban az ilyen értékelések nem újak és ezek az ismétlések során sem lesznek fontosabbak vagy empirikusan relevánsabbak.

a) Elsősorban az a kérdés, hogy melyek azok a szociológiát, mint önálló tudományt megszabó társadalomelméletek, amelyek érvényességéhez a nemzetállami határokat konstitutív feltételként vezették be. Durkheim, Weber, Simmel, Giddens, Habermas vagy Luhmann elméletei biztosan nem ilyenek. Ezeknek a neves szociológusoknak az elméletei helyi és nemzetállami feltételek meghatározása nélkül születtek, és különböző társadalmakra, különböző felismerési szinten és általánosan elismert és értékelt diszciplináris magyarázattal felhasználhatóak. Ez a nemzetállami korlátozás talán leginkább T. Parsons strukturális-funkcionalista elméletére lenne feltételezhető, amelyben a társadalmi integráció és a szolidaritás egy, a társadalom által közösen osztott, belső értékrendszerre vezethető vissza. De figyelembe kell vennünk, hogy elsősorban éppen az észak-amerikai társadalom az, amelyben ez az elmélet teret nyert és amelyre

kiválóan alkalmazható is, habár az USA a különböző nemzetiségű bevándorlók „olvasztótégelyének” tekinthető. Az észak-amerikai társadalomelméleti magyarázatánál is problémás volt egy mindent átfogó, közös „társadalmi” értékrendszer feltételezése.

b) Az elmúlt évtized során legalábbis Európában (de onnan kiindulva is) a nemzetközi összehasonlító szociológiai társadalomkutatás egyre jelentősebb lett. Itt főleg a hasonlóságok és a különbözőségek felfedezéséről van szó, tekintettel az egyes nemzetállamok társadalmi struktúrájára és az abból adódó következményekre, figyelembe véve például a szervezetek, a társadalmi csoportok kapcsolatait és funkcióit, továbbá a társadalom tagjainak magatartását is. Ebből a perspektívából az elemzésbe bevont „társadalmak” részben strukturális felépítésük, integrációjuk, strukturális ellentmondásaik és szociális problémáik néhány sajátosságával, egymástól eltérő territoriális egységként jelennek meg. A szociológiai elemzés a nemzetközi összehasonlító kutatásokkal karöltve már régen reagált elméleti, módszertani és intézményi szinten is a nemzetállamok erős összefonódására (pl. internacionális kutatási intézmények létrehozásával és az országok határain túlnyúló szociológiai kutatások támogatásával). De az mégis igaz, hogy a társadalmi realitás megváltozásával a szociológiai elméletképzés nem tud lépést tartani. De ugyanakkor konstatálnunk kell azt is, hogy az utóbbi időben komoly törekvések történtek a szociológusok körében ennek a problémának a megoldására. Különösen a globalizációs elméletek fejlődésével. A társadalmi globalizáció folyamata véleményem szerint a szociológiára nézve csak akkor rejt komoly veszélyt a szociológia mint önálló tudomány számára, ha – hasonlóan a gazdaságtudományokhoz – nem reagálna ezekre a fejlődési folyamatokra koncepciókkal és módszertana továbbfejlődésével. Mivel pillanatnyilag valóban ellentmondás áll fenn az előrehaladó globalizáció sebessége és a szociológiai elméletképzés fejlesztését illetően, ez bizonyára kihívást jelent a szociológia számára (is).

Természetesen a globalizáció oda vezet, hogy egyre több externális társadalmi jelenség hat külső befolyással egy nemzetállam territoriális határain belül és azok a szociológiai elméletek és vizsgálatok, amelyek abból a fikcióból indulnak ki, hogy ilyen befolyások nem léteznek, a jelentéktelenségbe süllyednek. A világot átfogó globalizációt tekintve azok a 19. és 20. századi szociológiai elméletek és iskolák, amelyek a szociológia tárgyaként a nemzeti társadalmak egyedül érvényes konstitutív feltételeként fogadják el, halálra vannak ítélve. Ezek azonban nincsenek drámai következménnyel a szociológia szakterületére. A hozzászólásokban, különösen Lakatosnál, olyan megoldási lehetőségek kerülnek megemlítsékre, amelyek elgondolkodtatóak.

c) Eltekintve attól, hogy a szociológia mindig is a társadalom szerkezetének és funkciójának kérdésével főleg makroszinten foglalkozott, sok más fontos társadalmi jelenséget is tárgyának tekint a makroszint alatt, mint például a társadalmi integrációt – mikroszinten a csoportközi szolidaritást, a szervezetek szerkezetét, a társadalmi rétegek összetételét és a makroszint alatti társadalmi képződmények integrációját. Léteznek a szociológiában olyan prominens elméleti irányzatok, amelyek az emberi viselkedés magyarázatát minden lehetséges variációban (makro-, mezo- és mikroszinten) elméleti és empirikus módon a szociológia feladatának tekintik. Feltételezik, hogy az egyének eltérő társadalmi feltételek mellett eltérő módon viselkednek, így tehát az eltérő családi struktúra, csoportok összetétele, szervezetek struktúrája, stb. a társadalmon belül eltérő feltételeket teremtet. Minden szociológiai elmélet azt állítja, hogy

a „társadalom” keretfeltételei között, tehát a makroszint alatti mezo- és mikroszinten az emberi viselkedésre vonatkozó feltételeknek olyan összefüggései vannak, amelyek empirikusan elemezhetők és ezek elméleti magyarázata a szociológia egyik fontos feladata. Miért kellene azért a szociológiát haldokló diszciplínának tekinteni, mert bizonyos összefüggések szintjén a „társadalom” a magatartást befolyásoló funkcióit és struktúráit tekintve a globalizáció eredményeként veszít a jelentőségéből? Jelentősebbé válnak a „társadalom” fölötti szintek? Néhány ilyen új keletű változásra a szociológia ugyan még nem teremtett megfelelő elméleti fogalmat (kivéve a „világtársadalom” fogalmát), az azonban végzetes lenne egy tudományra nézve, ha nem lenne képes az elméletképzéssel és módszertani eszközeivel (bővítéssel, módosítással, vagy új koncepcióval) reagálni vizsgálata tárgyának megváltozására. Szükséges és létezik is a szociológiában egyfajta „kumulatív” elméletképzés, amely az újabb társadalmi folyamatokat a nemzetállam regionális keretein kívül is figyelembe veszi.

d) A nemzetállami kereteknek a szociológiai szakma és a kutatás számára a múltban véleményem szerint inkább pragmatikus, mint elméleti megalapozottságú jelentősége volt. A nemzetállam keretein belül adatokat gyűjtöttek, összefüggéseket írtak le, és ezeket a saját nemzeti társadalmi struktúrához visszanyúlva próbálták meg magyarázni – jöllehet ez a határmegvonás már a 20. században is problematikus volt. Voltak olyan hatások, amelyek már a 20. század kezdete óta több szempontból is *kívülről* hatottak az egyes nemzetállamok szerkezetére és fejlődésére. A szociológia a múltban nem, vagy csak kisebb mértékben foglalkozott az ilyen összefüggésekkel, mint azokkal a hatásokkal, amelyek a nemzeti állam keretein *belül* megfigyelhetők és kimutathatóak voltak. Az empirikus szociológia ilyen gyakorlati és elméleti kritizálható iránya főleg a 20. század második felére volt jellemző.

e) A nyugat-európai államokban a felnövekvő szociológus generációkat az egyetemi képzés keretén belül még csak tíz-húsz éve készítik fel ezen új feladatok szociológiai megoldására. De ezek a megfelelő kiképzéssel rendelkező fiatal tudósok már abban a helyzetben lesznek, hogy szociológusként megfogalmazhatják azokat az elméleti és módszertani kihívásokat, amelyeket a globalizáció eredményez. Amíg a korábbi szociológus generációk, akik elsősorban olyan szociológiai elméletek és módszertanok alkalmazásával kívánták saját társadalmukat megismerni, amelyek az ott feltárt fejlődési folyamatokat belső tényezőkkel magyarázzák. Az újonnan felnövekvő szociológus generáció számára az emberi viselkedés szociológiai kutatása során meghatározó regionális és a *regionálist meghaladó*, (világot átfogó) jelentőségű társadalmi összefüggések magyarázatánál Weber, Simmel, Giddens, Habermas vagy Luhmann elméleti paradigmái ugyanolyan jelentőségűek, mint a saját helyi társadalom és a saját társadalom keretein belüli társadalmi képződmények ismérveinek elemzése és magyarázata.

3.) A szociológia fejlődésének harmadik veszélyforrását Némedi az értelmiségi réteg széthullásában látja, amelyre a szociológia mint publikumként sorsdöntőszzerűen rá van utalva. Az empirikus kérdésektől függetlenül, azaz hogy egy ilyen jellegű felmorzsolódó folyamat (világszerte) ténylegesen lejátszódott, illetve megfigyelhető-e, fel kell tenni azt a kérdést, hogy vajon a szociológia – korábbi helyzetéhez hasonlóan – a jövőben is rá lesz-e erre a publikumra utalva. A 20. század értelmiségi rétege a szociológiát általánosan képző, vagy felvilágosító kritikai tudományként fogta fel, és ezt is várta el tőle. Az, hogy a szociológia ilyen jellegű elvárásokra sorsszerűen visszavezethető-e, szerintem még teljességgel nyitott kérdés. Ugyanakkor fontos egy olyan fejlődő

dési tendencia, amely a szociológiai ismeretek iránti igényt inkább erősíti és a jövőben előreláthatólag tovább fogja erősíteni. Itt elsősorban arra a szociológiai felismerésre utalok, amelyre a társadalmi élet különböző területein alkalmazásszerű igény van, úgy mint például a város- és térségtervezés, a tömegkommunikáció, a management szervezet vezetés, a szakszervezetek és az egyházvezetés területén, továbbá a politika különböző szakterületein (mint fejlődéspolitikai, gazdaságpolitika, szociálpolitika, családpolitika stb.). Növekvő igényt konstataálhatunk a szociológiai felismerésekre, legalábbis a nyugat-európai országokban a vezetés majdnem minden területén.

Ugyanez a tendencia figyelhető meg a felnőttképzés területétől kezdve a középiskolai és gimnáziumi képzésig, a társadalomismeret tantárgy tanításának összefüggéseiben. A kérdés tehát az, hogy bekövetkezne-e ténylegesen az értelmiségi réteg széthullása következményeként a szociológia krízise, vagy a szociológia mint tudomány felbomlása.

A szociológia, szerintem, a fent felvázolt fejlődéstől érintetlenül megtartotta általános képzőfunkcióját is (még ha módosult formában is) a legtöbb nyugat-európai országban például az egyetemi mellékszaki típusában. Az egyetemi tanulmányok során főleg a pszichológia, történelem, közgazdász, politológia, jogász, nyelv-és irodalomtudomány, teológia és építész szakos hallgatókban merül fel az igény, hogy az általános szociológiát mellészakként felvegyék.

4.) Meglepő, hogy Némedi hozzászólásában legalább két további összefüggést a szociológia fejlődése szempontjából nem tekint jelentősnek, és csak elvétve, mellékesen említ meg. A szociológia professzionalizálódására és a kutatási támogatásra gondolok. Némedi kezdetben arra utal, hogy eredményként kell elkönyvelni azt, hogy a szociológia önálló tudományágként egyre több végzősnek ad munkát, ugyanakkor a továbbiakban ezt nem említi meg, amikor a jövőbeni fejlődés problémafelvetését tárgyalja.

Empirikus adatok arra utalnak, hogy a szociológia professzionalizálódása még messze nem érte el csúcspontját. Németországi, hollandiai és angliai vizsgálatok azt mutatják, hogy évtizedről-évtizedre nő azoknak a főiskolákon és egyetemeken képzett szociológusoknak a száma, akik a képzést követően *egyetemen kívül* találnak képzettségüknek megfelelő állást. Tehát már nem érvényes az a megállapítás, hogy a szociológus végzettségűeknek csak az egyetem területén, egyetemi tanárként vagy kutatóként van esélyük. Eközben a legtöbb európai országban hasonló fejlődési folyamatot figyelhetünk meg, mint amely a gazdaságtudományban, műszaki- és természettudomány területén, továbbá a jogtudományban már régóta lezajlott, a pszichológiában ugyancsak évtizedek óta folyik. Miért ne lehetne tehát ezt a szociológiába beágyazódott és a professzionalizálódás még nem lezárult folyamatát éppúgy a szakma sikerének és főként a szociológia számára pozitív, egzisztenciálisan szükséges fejlődésként értékelni, mint ahogy az más, a szociológiával rokon és szomszédos tudományokban teljesen magától értetődő? Nagyon jelentősek ebben az összefüggésben – ahogy azt már korábban is említettem – azok a lehetőségek, amelyeket a képzett szociológusok az egyetemen kívüli kutatóintézetek berkein belül találnak. E mögött a fejlődés mögött – véleményem szerint – sokkal több szociológiát érintő esély, mint veszély bújkik meg.

5.) A szociológia önálló tudományként megvalósuló továbbfejlődésének szempontjából nagyon fontos a kutatás támogatása is. Ha csak azokat a monetáris eszközöket vesszük alapul, amelyeket az egyetemi és egyetemen kívüli kutató intézetek és azok kutatási programjai a kutatási projektekben eszközként alkalmaznak, akkor megállapíthatjuk, hogy a nyugat-európai országok szociológiai kutatása hatalmas, és az elmúlt évtizedekben jelentősen növekedő támogatást kapott. Semmi nem szól amellett, hogy a következő évtizedekben ebben valamiféle törés következne be. Nem csupán a felhasznált támogatás nagysága jelentős (ami ugyan egyúttal a szociológiai kutatás fontosságát is hangsúlyozza), hanem a kutatás finanszírozásának módja is fontos. A nyugat-európai országokban a versenyt támogató (és nem protekcionista) kutatási támogatás játszik fontos szerepet. Így a kutatási aktivitás esélyei is nőnek, amely során a tudományterületek és az azokat meghaladó interdiszciplináris kritériumok alapján növekvő tudományos felismerési tendencia elvárhatóvá válik. Az alapkutatások mellett azok a kutatási támogatások is növekvő szerepet kapnak, amelyeket az alkalmazott szociológiai kutatás területén vetettek illetve vezettek be. A szociológia megnövekedett jelentősége az alkalmazott tudomány formájában jelentkezik.

Ezeket az összefüggéseket egy német és egy európai példával kívánom megvilágítani:

Az első példával azt szeretném megmutatni, hogy a szociológiának mint alkalmazott tudománynak, mekkora jelentősége van Németországban. A társadalomtudományi kutatásra és fejlesztésre felhasznált összeg nagyságrendileg 27 millió Euróra rúg évente, amit a maga a szövetség biztosít. A gazdasági és társadalomtudományi kutatások finanszírozására szánt kiadások részesedése 18 százalékról (1981) 22 százalékra (1996) nőtt.

A szövetségi tartományok társadalomkutatási kiadása hozzávetőlegesen 200 millió Euró. A szövetség és tartományok együttesen az elmúlt években mintegy 200-225 millió Eurót költöttek évente a társadalomtudományi projektek finanszírozására.

Főleg a Jogi, Munkaügyi és Szociális Minisztérium, valamint a Családügyi az, amelyik anyagi eszközeit nagymértékben a társadalomtudományi kutatások területén, főként projekt támogatás formájában használja fel. Ezek a minisztériumok olyan sok eszközt bocsátanak az alkalmazott szociológiai kutatás támogatására, mint például a Deutsche Forschungsgesellschaft (DFG=OTKA) a hasonló támogatási területeken, azaz mintegy 40 millió Eurót évente (DFG 37 millióval, Max Planck Társaság 32 millióval, és a VW Alapítvány 27,5 millió Euróval támogatja évenként a tágabb értelemben vett szociológiai kutatásokat). Hasonló érvényes a különböző tartományi minisztériumokra is.

DFG, VW Alapítvány, Max Planck Társaság 1996-ban együttesen mintegy 100 millió Eurót adott ki társadalomtudományi alapkutatásokra. Becsléseim szerint a szövetségi és a tartományi minisztériumok támogatási összege az alkalmazott szociológia területén nem marad el ettől az összegtől.

Második példammal az alkalmazott szociológia európai szintű, országokat összehasonlító kutatásának jelentőségére szeretnék rávilágítani. Itt csak azokra a projektekre utalok, amelyeket az Európai Bizottság az 5. számú keretprogramon (1998–2002) belül finanszíroz. Itt részben olyan vizsgálatokról van szó, amelyek csak az Európai Unió országait foglalják magukban, azonban vannak olyan vizsgálatok is, amelyek összehasonlításképpen más európai országokra – így Magyarországra – is kiterjednek, ahol a

vizsgált országok száma 3 és 15 között ingadozik. Az 5-ös számú keretprogram keretében egyidejűleg futnak összehasonlító szociológiai projektek és olyan projektek, amelyekben szociológusok közgazdászokkal és politológusokkal együttműködve vesznek részt. Ezen projektek időtartama az EU-n belül változó, vannak projektek 1–3 évig terjedő futamidővel. Ezekben a projektekben jelenleg összesen 92 szociológiai intézet vett, vagy vesz részt.

Az Európai Unió ezeket az összehasonlító kutatásokat az 5-ös számú keretprogram keretében ez év elejéig 7,4 millió Euró nagyságú összeggel támogatta, amihez még figyelembe kell venni, hogy az EU a legtöbb projektet csak 50 százalékos mértékben támogatja, a fennmaradó összeget a résztvevő országoknak maguknak kell felmutatniuk. Ez azt jelenti, hogy az ilyen európai összehasonlító vizsgálatok – az általam megemlített nem egészen négy éves időtartamon belül – összesen 14,8 milliós nagyságrendben folytak illetve folynak le.

Ezekbe a projektekbe kereken 400 szociológust és 500 más szakterületen működő kutatót vontak be (főleg közgazdászokat, jogászokat és politológusokat). Ha az EU által támogatott kutatási projektek mellett más európai összehasonlító szociológiai kutatásokat is figyelembe veszünk – olyanokat, amelyeket az egyes államok és további európai intézetek folytattak le, mint például az EUROSTAT (az Európai Unió Statisztikai Hivatala), vagy az Europaen Foundation for the Improvement of Working and Living Conditions/Dublin –, akkor láthatjuk, hogy – azokat a szociológiai kutatásokat figyelembe véve, amelyekben legalább három ország összehasonlító vizsgálata folyik – az ezekre fordított összeg mintegy további 20 milliós Euró nagyságrendre tehető.

Ezek a vizsgálatok – néhány kivételtől eltekintve – nem az alapkutatások kategóriájába tartoznak, hanem sokkal inkább az alkalmazott szociológiai kutatás témakörébe. Ezek különösen az EU által támasztott igényeknek tesznek eleget, úgy, hogy az európai egyesülés témakörében az új szociológiai ismeretek a politikai döntések, az európai jogharmonizáció alapjaként szolgálnak, továbbá az európai összfejlődés tartós megfigyelését teszik lehetővé.

* E példa mutatja, hogy a szociológia mind az európai fejlődés megfigyelésének tárgykörét tekintve, mind az európai társadalmak összehasonlító vizsgálatát nézve egy olyan gyakorlati fontosságú tudománnyá vált, amely a politika, a gazdaság, a jog és a képzés számára is egyaránt nagyon fontos. Az eredményeket sokrétűen alkalmazzák – európai szinten – a fent nevezett szakterületek döntéshozásában.

Összefoglalóan:

1.) Többek között az általam nagyon fontosnak tartott professzionalizálódás és kutatási finanszírozás fejlődését is figyelni kell. Ezek figyelembevételével a szociológia jövőbeli fejlődését illetően más végkövetkeztetésre jutunk, mint Némedi.

2.) Ugyancsak más végkövetkeztetésre jutunk, ha a szociológia fejlődését (fikcióként) nem tekintjük egy világszerte homogén folyamatnak, hanem abból indulunk ki, hogy a szociológia napjainkban az egyes országokban nagyon különböző módon fejlődik, mind a tudományos, mind pedig a kutatási terület tekintetében, hiszen intézményesedés és professzionalizálódása egymástól nagyon eltérő fejlődési szinteket ért el. Ez szakunk elméleti orientációjára is érvényes.

3.) A szociológia fejlődése és ennek a fejlődésnek az értékelése során más tudományterületek fejlődését is figyelemmel kell kísérni, azért, hogy az itt fellelhető hasonlóságokat és esetleges különbségeket is észrevegyük. Ugyanolyan fontos az,

hogy a szociológia fejlődésének értékelésekor (akár sikeres, akár sikertelen) felmerülő kritériumokat ne „szakbarbár” módon, tehát kizárólag a szociológiára jellemző kritériumként válasszuk ki. Hiszen a szociológia jövőbeni sorsáról előreláthatólag a szociológusok maguk kevésbé, sokkal inkább mások fognak véleményt alkotni és dönteni.

4.) Ami a szociológia jövőbeni fejlődését illeti, sok minden függ a szociológusoktól is: hiszen aki rezignált, már régen elvesztette a csatát.